

УДК: 676.07

DOI 10.53473/16946324_2024_4

Момунов У.Н., э.и.к., доцент, М.М. Адышев
атындагы Ош технологиялык университети,
Кыргызстан

Мазирбаев К.К.,
ага окутуучу, М.М. Адышев атындагы Ош
технологиялык университети, Кыргызстан

Нажимидин кызы Кызжибек,
магистр, М.М. Адышев атындагы
Ош технологиялык университети, Кыргызстан

Момунов У.Н.,
к.э.н., доц., Ошского технологического университета
им.акад.М.М.Адышева, Кыргызстан

Мазирбаев К.К.,
ст.преп. Ошского технологического
университета им.акад.М.М.Адышева, Кыргызстан

Нажимидин кызы Кызжибек, магистр Ошского
технологического
университета им.акад.М.М.Адышева, Кыргызстан

Momunov U.N.,
candidate of economic sciences, associate professor,
Osh Technological University named after
academician M.M. Adyshev, Kyrgyzstan

Mazirbaev K.K.,
his teacher, M.M. Named after Adyshev
Osh Technological University, Kyrgyzstan

Najimy's daughter Kyzhibek,
master, M.M. Named after Adyshev
Osh Technological University, Kyrgyzstan

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ТРАНСПОРТ КОМПЛЕКСИНИН ИНФРАСТРУКТУРАСЫН ӨНУКТҮРҮҮ

РАЗВИТИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ ТРАНСПОРТНОГО КОМПЛЕКСА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

DEVELOPMENT OF THE INFRASTRUCTURE OF THE TRANSPORT COMPLEX OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Аннотация: Ааламдашуу жана заманбап тез өнүгүп жаткан жашоо шартында транспорт адам ишмердүүлүгүнүн компоненттеринин бири болуп калды. Жүк ташиуу жумуштары бизнес дүйнөсүнүн эң маанилүү бөлүктөрүнүн бири болуп саналат, анткени өнөктөштүктүн көбү товар жана акча менен пайдалуу алмашууга негизделген. Натыйжалуу транспорттук болжолдоо транспорттук кызмат көрсөтүүлөр рыногунда олуттуу атаандаштык артыкчылыкгы болуп саналат.

Негизги сөздөр: транспорттук комплекстин инфраструктурасы, башкаруу, автотранспорт инфраструктурасы, улуттук экономика, транспорттук кызмат көрсөтүүлөр, транспорт рыногу, туруктуу өнүгүү, инвестициялар, социалдык экономикалык абал.

Аннотация: В условиях глобализации и современной стремительно развивающейся жизни транспортные перевозки стали одной из составляющих человеческой деятельности. Работы по перевозке грузов являются одной из самых важных частей делового мира, поскольку большинство партнерских отношений основаны на выгодном товарно-денежном обмене. Эффективное прогнозирование транспортных перевозок является значительным конкурентным преимуществом на рынке транспортных услуг.

Ключевые слова: инфраструктура транспортного комплекса, управление, автотранспортная инфраструктура, национальная экономика, транспортные услуги, транспортный рынок, устойчивое развитие, инвестиции, социально-экономическое положение.

Annotation: In the context of globalization and modern rapidly developing life, transportation has become one of the components of human activity. Cargo transportation work is one of the most important parts of the business world, as most partnerships are based on a profitable commodity-money exchange. Efficient forecasting of transportation is a significant competitive advantage in the transportation services market.

Key words: infrastructure of the transport complex, management, road transport infrastructure, national economy, transport services, transport market, sustainable development, investments, socio-economic situation.

Транспорт анын иштөөсү үчүн шарттарды түзгөн транспорттук инфраструктурасы менен бирге анын аймактык бүтүндүгүн жана экономикалык мейкиндигинин биримдигин камсыз кылуучу ар бир мамлекеттин экономикасынын негизги тармактарынын бири болуп саналат. Экономиканын ааламдашуусу, ички жана эл аралык сооданын кеңейиши улуттук коопсуздуктун, ата мекендик экономиканын туруктуу жана динамикалык өсүшүнүн, анын дүйнөлүк экономикалык системага интеграциясынын негизги фактору катары транспорттук инфраструктураны тездетилген өнүктүрүү зарылчылыгына алып келди.

Транспорттук инфраструктураны өнүктүрүүдө секторлор аралык жана аймактар аралык координациялоонун жетишсиз деңгээли бир катар көйгөйлөргө, анын ичинде ресурстардын ысырап болушуна жана транспорт системасынын натыйжалуулугунун төмөндөшүнө алып келет. Транспорттун ар кандай түрлөрүнүн ортосундагы координациянын жоктугу инфраструктуранын кайталанышына жана ашыкча ресурстарга, ошондой эле жүктөрдү транспорттун бир түрүнөн экинчисине которуу зарылчылыгына алып келиши мүмкүн, бул кечиктирүүгө жана жеткирүү мөөнөтүн узартууга алып келет. Мындан тышкары, аймактардын ортосундагы транспорттук коммуникация системаларынын шайкеш келбегендиги өлкөнүн ар кайсы аймактарында транспорттук инфраструктуранын бирдей эмес өнүгүшүн күчөтүшү мүмкүн, бул транспорттун жеткиликтүүлүгүнө жана жүктөрдү жана жүргүнчүлөрдү ташуу көйгөйлөрүнө алып келиши мүмкүн. Азыркы учурда Кыргыз Республикасынын транспорт системасы мультимодалдык транспорт тармагында көпчүлүк өнүккөн өлкөлөрдөн артта калууда.

Тоолуу жерлери жана ресурстары жетишсиз болгон Кыргызстан транспорттук инфраструктурасын өнүктүрүүдө кыйынчылыктарга туш болду. Бирок өкмөт транспорт системасынын натыйжалуу иштешин камсыз кылуу жана экономикалык өсүштү стимулдаштыруу максатында транспорттук комплекстин инфраструктурасын модернизациялоо жана жакшыртуу боюнча чараларды кабыл алууда.

1. Жол инфраструктурасы: Жолдор Кыргызстандын транспорттук инфраструктурасынын негизги элементтеринин бири болуп саналат. Акыркы жылдары өкмөт өлкөдөгү жол тармагын жакшыртуу боюнча активдүү иш жүргүзүп жатат. Жаңы жолдорду кайра куруу жана куруу боюнча иш жүргүзүлдү, бул өлкөнүн ар кайсы аймактары менен кошуна мамлекеттердин ортосундагы мамилелерди жакшыртууга өбөлгө түздү. Бирок жол инфраструктурасынын сапатына жана коопсуздугуна байланыштуу көйгөйлөр дагы деле бар, айрыкча алыскы аймактарда.

2. Темир жол инфраструктурасы: Кыргызстандын темир жол системасы мүмкүнчүлүктөрү чектелүү жана өлкөнүн транспорт комплексинде олуттуу роль ойнобойт. Учурдагы темир жолдорду модернизациялоо жана алардын кубаттуулугун жана натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн иштеп чыгуу зарыл. Бирок өлкө өкмөтү темир жол инфраструктурасын кеңейтүү жана кошуна өлкөлөр менен байланыштарды жакшыртуу боюнча иш жүргүзүп жатат.

3. Авиациялык инфраструктура: Кыргызстан авиациялык инфраструктурасын бир нече эл аралык аэропорттор жана ички аэродромдор билдирет. Негизги эл аралык аэропорт Манас жүргүнчү жана жүк аба ташуу үчүн негизги хаб болуп саналат. Өлкө өкмөтү аба транспортунун жеткиликтүүлүгүн жана натыйжалуулугун жогорулатуу максатында авиациялык инфраструктураны модернизациялоого жана өнүктүрүүгө инвестициялоону улантууда.

4. Суу транспорту: Кыргызстандын деңиз транспортуна жеткиликтүүлүгү жок, бирок өлкөдө суу жолунун ички транспорту үчүн колдонулган бир нече дарыялар, көлдөр жана суу сактагычтар бар. Кыргызстандын транспорт системасында суу транспорту чектелүү ролду ойнойт, бирок өкмөт транспорттун бул режиминин потенциалын өнүктүрүүгө чечкиндүү.

5. Телекоммуникациялык инфраструктура: Транспорттук комплекстин заманбап инфраструктурасы үчүн маалыматтык-коммуникациялык технологияларды иштеп чыгуу маанилүү. Кыргызстан Интернетке кеңири жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу жана транспорт системасындагы байланыштарды жакшыртуу максатында өзүнүн телекоммуникациялык инфраструктурасын активдүү иштеп чыгууда.

Кыргыз Республикасында коомдук транспортту өнүктүрүү боюнча бир нече чаралар жана демилгелер бар мисалга алсак:

- Логистика жана транспорт долбоору: Кыргызстандын логистика жана транспорттун атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнө жооптуу долбоордун алкагында эл аралык транспортту жеңилдетүү жана өнүктүрүү боюнча кадамдар жасалууда. Бул коопсуздукка жана экологиялык аткарууга көмөктөшүүнү камтыйт.

- Гамбург тажрыйбасынан үйрөнүү: Кыргызстан коомдук транспортту жана калдыктарды башкарууну өнүктүрүү боюнча Гамбург тажрыйбасына кызыкдар

- Коомдук транспортту тазалоо долбоору: Отчетто каржылоонун таза коомдук транспортту өнүктүрүүгө жана Кыргызстандын ири шаарларында ластагыч заттардын жана парник газдарынын шыгарындыларын азайтууга кантип өбөлгө түзө алары талданган долбоордун жыйынтыктары каралат.

- Бишкек шаарында коомдук транспортту өнүктүрүү концепциясы: Бишкек прокуратурасы калкты жогорку сапаттагы транспорттук кызматтар менен камсыз кылууну, коомдук транспортту башкаруунун автоматташтырылган системаларын түзүүнү, транспорттук чыгымдарды азайтууну жана коомдук транспортто коопсуздукту жогорулатууну камтыган концепцияны иштеп чыкты.

Ар кайсы өлкөлөрдүн экономикасынын түзүмүндө белгилүү бир аймакта жайгашкан жердин өзгөчөлүгү, климат, география, жеңилдетүү, өлкөнүн жана анын калкынын тарыхый муктаждыктары менен аныкталган олуттуу сектордук айырмачылыктар бар. Рыноктук инфраструктура бири-бири менен байланышы бар табигый жана тарыхый факторлордун таасири астында гана эмес, саясий факторлордун таасири астында да түзүлөт.

Бишкек жол транспортунун инфраструктурасын өнүктүрүү жана 2024-жылдан 2031-жылга чейинки мезгил ичинде жол тыгындаларын азайтуу концепциясын бекитти. Бул түшүнүк кыска мөөнөттүү жана орто мөөнөттүү милдеттерди, ошондой эле жол тыгындаларынын көйгөйлөрүн чечүү үчүн шаар залы үчүн иштин артыкчылыктуу багыттарын аныктайт. Бул концепцияны ишке ашыруу алкагында Бишкек шаарында төмөнкү масштабдуу долбоорлор пландаштырылууда:

1. Көпүрө куруу: трафики жеңилдетүү жана транспорттук инфраструктураны жакшыртуу.

2. Жол инфраструктурасын жогорулатуу: жол бетин жакшыртууну, жолдорду кеңейтүүнү, көпүрөлөрдү оңдоону камтыйт.

Жол пункциялоо: Учурдагы жолдордогу жүктү азайтуу үчүн жаңы жол жолдорун түзүү.

1. жолдо велосипед жолчолорун уюштуруу: Велосипедчилерди колдоо жана велосипед инфраструктурасын өнүктүрүү.

2. арналган жолчолорду бир системага интеграциялоо: Жол мейкиндигин натыйжалуу пайдалануу үчүн.

3. бир тараптуу жол кыймылы уюму: Кептелишти азайтуу жана коопсуздукту жогорулатуу. Регулирование парковочного пространства (почасовая электронная парковка): Паркинг орундарын натыйжалуу пайдалануу үчүн.

1. Велосипед сактоо орундарынын жана паркингдердин санын көбөйтүү: Велосипед маданиятын колдоо үчүн.

2. Транспорттук хабтарды уюштуруу жана автотүрактарды тосуп алуу: Жүргүнчүлөрдүн ыңгайлуулугу жана которууларды оптималдаштыруу үчүн. Маршруттук тармакты оптималдаштыруу жана башка чаралар: Коомдук транспорттун натыйжалуулугун жогорулатуу.

Жол кыймылын көзөмөлдөөнүн автоматташтырылган системасын (АТКС) киргизүү активдүү улантылат, бул маселени азайтууга жана жолдордогу коопсуздукту жогорулатууга жардам берет. Ошондой эле коомдук транспорттун жер үстүндөгү жолдорунун ортосундагы которууларды жеңилдетүү үчүн шаардын кирүү топторунда ыңгайлуу жана заманбап транспорттук түйүндөр түзүү пландаштырылууда.

Социалдык инфраструктура – бул калктын социалдык кызматтарга жана жашоонун сапатын жогорулатуу инструменттерине жеткиликтүүлүгүн камсыз кылган социалдык институттардын топтому. Кыргызстан транспорттун болушу өлкөнүн туруктуу өнүгүү программасынын күн тартибинде негизги маселелердин бири болуп калууда. Кээ бир аймактарга тоолордун жана жолдордун начардыгынан улам кирүү кыйын болушу мүмкүн. Буга байланыштуу Кыргызстандын аймактарында транспорттун жеткиликтүүлүгүн жогорулатуу өкмөт жана бизнес үчүн артыкчылыктуу бойдон калууда.

Транспорт каражаттарынан абанын булганышын азайтуу үчүн ар кандай чаралар жана технологиялар колдонулат. Бул жерде алардын кээ бирлери:

1. Эмиссиянын катуу регламенттерин жана стандарттарын киргизүү: Мамлекеттер атмосферага уулуу заттардын бөлүнүшүн чектөө үчүн сарпталган газдарга карата катуу регламенттерди белгилешүүдө.

2. Жашыл отундарды колдонуу: Электр энергиясы, суутек, же биоотын сыяктуу альтернативалык отундарга өтүү абанын булганышын азайтууга жардам берет.

3. натыйжалуу сарпталган газ тазалоо системаларын иштеп чыгуу жана колдонуу: Катализаторлор жана башка технологиялар сарпталган газдар зыяндуу заттардын мазмунун төмөндөтө алат.

4. Унаалардын эскирген түрлөрүн алмаштыруу: Мурунку муундардын унаа кыймылдаткычтарын долбоорлоодо экологиялык достук көйгөйгө жетишсиз көңүл бурулган. Эскирген унааларды заманбап, аз эмиссиялуу унаалар менен алмаштыруу абанын сапатын жогорулатууга жардам берет. Транспорт каражаттарын өз убагында жана жогорку сапаттагы ондоп-түзөө: үзгүлтүксүз тейлөө жана ондоо кыймылдаткычтарды жакшы абалда сактоого жана шыгарындыларды азайтууга жардам берет.

5. Транспорттун альтернативалык режимдерин колдонуу: Коомдук транспортту, велосипеддерди жана жөө жүрүү жолдорун популярдаштыруу унааларга көз карандылыкты азайтууга жардам берет.

6. Айдоочулар үчүн эко-достук машине айдоо билим берүү: Отун натыйжалуулугу жана жол эрежелерин сактоо абанын булганышын азайтууга жардам берет.

Бул чаралар абанын сапатын жогорулатууга жана транспорт каражаттарынын айланачөйрөгө тийгизген таасирин азайтууга өбөлгө түзөт.

Транспорт мамлекеттик социалдык-экономикалык өнүгүүдө негизги ролду ойнойт жана калктын жыргалчылыгына гана эмес, анын улуттук коопсуздугуна да түздөн-түз таасир этет.

Бишкек шаарында жол коопсуздугун жогорулатуу боюнча бир нече чаралар жана демилгелер бар:

1. Коопсуз шаар долбоору: Бул долбоор Кыргыз Республикасынын жолдорунда өлгөндөрдүн жана кырсыктардын санын азайтууга багытталган. Биринчи этаптын алкагында Бишкек жана Чуй областынын автомагистральдарынын кесилишинин бир бөлүгүн жабуу пландаштырылууда.

2. Коомдук транспортту жакшыртуу боюнча жолугушуу: Транспорт жана жол инфраструктурасын өнүктүрүү департаменти көйгөйлөрдү чечүү жана коомдук транспортту жакшыртуу боюнча ташуучу компаниялардын өкүлдөрү менен жолугушууларды өткөрөт.

3. Жол жана транспорттук инфраструктураны өнүктүрүү концепциясы: Бекитилген концепция көпүрөлөрдү курууну, жол инфраструктурасын модернизациялоону, велосипед жолчолорун уюштурууну, автотұрактарды жөнгө салууну жана жол тыгындарын азайтуу жана жол коопсуздугун жогорулатуу боюнча башка чараларды камтыйт. Жол кыймылын башкаруунун автоматташтырылган системасы (АТКС): Бул системаны ишке ашыруу уланууда, бул кептелишти азайтууга жана жол коопсуздугун жогорулатууга жардам берет. Шаардын кирүү топторунда ыңгайлуу транспорттук хабтарды түзүү пландаштырылууда. Бул чаралардын баары жол коопсуздугун жогорулатууга жана жүргүнчүлөрдүн ыңгайлуу шарттарын камсыз кылууга багытталган.

Транзиттик трафиктинин өсүшү улуттук транспорттук системалардын транспорттук запасын колдонуу натыйжалуулугун жогорулатат, алардын көбөйүшүн жана жакшыртуусун стимулдаштырат. Транзиттик трафиктинин өсүшүнүн натыйжасы бюджеттик кирешелердин, транспорттук уюмдардын кирешелеринин жана алардын натыйжалуу өнүгүүсүнүн өсүшү болушу керек. Өлкөнүн коомдук-экономикалык өнүгүүсүндө жол транспортунун ролун андан ары жогорулатуу жол куруу, кайра куруу жана калыбына келтирүү сыяктуу инфраструктуралык милдеттерди аткарууну камтыйт.

Иштеп жаткан жана ушул убакка чейин өлкөнүн түндүк жана түштүк ортосунда жайгашкан Бишкек-Ош бир гана транспорттук артерия бийик тоо өткөөлдөрүнөн өтүп жатат. Ал аркылуу күнүнө 3500гө жакын унаа өтүп кетет, демек, жол тыгындалып сөзсүз болот. Республиканын түндүк жана түштүк аймактарын бириктирип турган коопсуз альтернативалык маршрут түзүү максатында Түндүк-Түштүк жаңы альтернативалык жол курулууда. Албетте, артыкчылыктуу улуттук долбоорлорго кирген бул альтернативалык автомагистраль куруу өлкөгө эл аралык мамилелерде бир катар артыкчылыктарды берет жана ЕАЭБге кошулуу аспектисинде өзгөчө мааниге ээ. жаңы, альтернативалык жолдо бир гана өтүү бар – Когарт, жана узундугу 1700 метр болгон туннель бийиктикти 800 метрге төмөндөтөт, жана бул жүргүнчүлөрдүн жана жүктөрдүн коопсуздугун камсыз кылып, кышында коопсуз жүрүүгө мүмкүндүк берет, 1-таблицадагы маалыматтар.

1-таблица. – Жолдорду салыштыруу таблицасы

Автожолдорун аты	Жалпы узундугу, км	Ашуулардын саны, баары	Максималдуу бийиктиги, м
Бишкек –Ош	664	Тоо-Ашуу, Ала-Бел, Кок Бел	4000
Түндүк-Түштүк альтернативдик жолу	433	Когарт	3200

Булак: Жылдык отчеттор – жеткиликтүү: mtd.gov.kg.

Альтернативалык Түндүк-Түштүк жолунун курулушу үч этапка бөлүнгөн, алардын ар бири долбоорлорго бөлүнгөн. Акыркы долбоорду 2024-жылы аяктоо пландаштырылууда. Кыргыз-Зилдиз-Арал деңизинин биринчи бөлүмү аяктап, 2018-жылы ишке киргизилген жана азыр колдонулуп жатат. Казман-Жалал-Абад бөлүмүнүн экинчи бөлүмүндө негизги жол компоненттери боюнча иш аяктады, ал туннелди бүтүрүү үчүн гана калды. Курулуштун алкагында учурдагы жолдорду кайра куруу, 2-таблицанын маалыматтары каралган.

2-таблица. 2023-жылдын 1-февралына карата "Альтернатива нортсут шоссеси" долбоору жөнүндө маалымат:

Иштин түрү	1 км жолдун баасы, млн. (тоннелди эске албаганда, доллар менен)
Жаны куруш	2,4
Реконструкциялоо	1,1
1 п.м. баасы	35,0
Тоннелдин баасы	316-340

Долбоорду ишке ашыруу жалпы экономиканын өнүгүүсүнө оң таасирин тийгизет, өлкөнүн аймактарынын ортосундагы транспорттук байланыштарды үзгүлтүксүз камсыз кылат, ошондой эле Россия – Казакстан – Кыргызстан – Өзбекстанды айналып өтүп, Казакстан Республикасынын

автомагистральдары жана өлкөнүн түндүгүндөгү Россия Федерациясы жана түштүктөгү Тажикстан Республикасынын автомагистральдары менен байланышып, транзит аркылуу түзүлөт. Келечекте өнүккөн өлкөлөрдө кеңири колдонулуп жаткан жаңы жолго зыян келтирилиши пландаштырылууда.

Рыноктун оор шарттарында болжолдоодо маанилүү көйгөй экономикалык абалдын өзгөрүшүнө байланыштуу туура чечимдерди өз убагында кабыл алуу болуп саналат. Бул көйгөйдү чечүүнүн жолдорунун бири транспортто экономикалык жана математикалык моделдөө ыкмаларын колдонуу болуп саналат. Микро жана макро деңгээлде заманбап экономикалык илимдин зарыл элементи болуп эсептелген экономикалык жана математикалык моделдөө жакынкы келечекке трафиктин көлөмүнүн өзгөрүү тенденциясын аныктоого мүмкүндүк берет.

Жалпысынан, Кыргыз Республикасынын транспорттук комплексинин инфраструктурасынын учурдагы абалы айрым жетишкендиктерди көрсөтөт, бирок модернизациялоо жана өнүктүрүү үчүн мындан аркы күч-аракеттерди талап кылат. Кыргызстандын Өкмөтү транспорттук комплекстин натыйжалуу иштешин камсыз кылуу жана өлкөнүн экономикалык өсүшүнө өбөлгө түзүү максатында инвестицияларды тартууга жана транспорттук инфраструктураны өнүктүрүүгө өбөлгө түзүүгө күч-аракет жумшап жатат.

Список использованной литературы:

1. Гаврилов Л.П. Инновационные технологии в коммерции и бизнесе: учебник для бакалавров / Л.П. Гаврилов. – М.: Издательство Юрайт, 2019. стр.– 372 с.
2. Кадыралиев А. Т. Перспективы развития автомобильных перевозок в Кыргызской Республике – 2016. – №3(37). – стр.74-78.
3. Мейманкулова Н.Ч. Алджембаева Н.С Пути развития транспортной логистики в Кыргызстане № Евразийское Научное Объединение 5-3 (75) 2021
4. Эсенбаев Н.С., Мазирбаев К.К. Развития транспортной логистики как рычаг национальной экономики Кыргызстана № 2 (37) 2022 стр.11-14